

Volksuniversiteit – Kopstukken uit de Filosofie

12/2-2018: Ron Muijzer over Aurelius Augustinus
(deze tekst is ook te vinden op www.ronmuijzer.nl)

Vooraf: We gaan het vandaag hebben over kerkvader Augustinus. Mijn invalshoek daarbij is moderne filosofie, antropologie, psychologie, en niet theologie of religieuze dogmatiek. De kans bestaat dat deze benadering leidt tot verrassende, nieuwe, en misschien zelfs schokkende inzichten. Ik zie dat als een risico van het vak; filosoferen is niet zonder gevaar...

Vooraf: de column van Arnon Grunberg uit de Volkskrant van 13/1-2018

Gedurende honderden jaren is gelovigen door religieuze autoriteiten ingeprent dat verhalen uit de Bijbel historisch zijn, dat Adam en Eva, Jezus Christus, apostelen en heiligen mensen van vlees en bloed waren, en dat wat zij gedaan hebben echt gebeurd is. Ook in onze geseculariseerde, zakelijke moderne samenleving is dit 'religieuze realisme' nog alom aanwezig. Dit is het thema van de bijeenkomst van vanavond.

Afbeelding: Rafaël en span paarden

Om iets te begrijpen, te kunnen begrijpen van de denkwereld van kerkvader Augustinus moeten we honderden jaren terug in de tijd, naar de controverse die ontstond tussen Plato en Aristoteles. Plato zei: "Streef naar de goddelijk wereld van de absolute ideeën. De menselijke, sterfelijke, wereld is hier slechts een afspiegeling van." Het standpunt van Aristoteles is al aan de orde gekomen tijdens de bijeenkomst over David Hume op 27/11 jl.: richt je als mens op het menselijke, op hoe het werkt, op wat aangenaam is en op wat is toegestaan, en raadpleeg de goden pas wanneer je er niet uitkomt. Het verschil van mening is fraai verbeeld in de muurschildering 'De school van Athene' van de schilder Rafaël uit 1509. Het werk is te vinden in het Apostolisch Paleis in het Vaticaan. Je ziet er Plato en zijn leerling Aristoteles, allebei ongeveer even oud, terwijl ze in werkelijkheid ruim 40 jaar scheelden. Er zijn nog meer filosofen aanwezig, ook allemaal van ongeveer gelijke leeftijd, en ze zijn allemaal bezig met hun filosofische specialiteit. Plato wijst op het schilderij naar boven naar het goddelijke, Aristoteles naar de wereld, de aardse materie.

Om zijn visie te verduidelijken, hanteert Plato het model, de metafoor, van de wagenmenner. Hij laat het Socrates uitleggen. De ziel, zegt Socrates, is als een span paarden: een wit paard dat naar boven wil, naar de zuivere waarheid, en een zwart paard dat naar beneden wil, naar de aardse materie. Volgens Plato waren we voor onze geboorte al in de zuivere ideeënwereld, maar zijn we daarna bijna alles weer vergeten. Wanneer je de waarheid herkent, werkt je geheugen een moment weer even. De wagenmenner, de geest of het intellect, moet de boel de goede kant opsturen (omhoog, dus). Dat valt niet mee: het zwarte paard luistert niet, en houdt van onmiddellijke behoeftebevrediging. Het is de natuurlijke oerkracht, de *εργον* (nog te vinden ons ons woord 'energie'). Het zwarte paard is nodig om de zaak in beweging te krijgen, maar het wordt negatief gewaardeerd. Het staat daarom links, want links is de slechte kant. Het witte paard is braaf, heeft besef van goed en kwaad, en is sociaal. Helaas is hij niet sterk, en luistert wel, maar begrijpt niet veel. Na veel

oefenen lukt het sommige mannen om de wagen te laten stijgen, maar de meesten eindigen hun leven op een laag niveau, en de aso's zullen in een volgend leven wederkeren als dier. Mannen die hun best hebben gedaan om goed te leven, maar die het niet gelukt is, keren weer als vrouw...

De hiërarchie is ook te herkennen in het lichaam: het gebied onder de gordel is het domein van het zwarte paard, het onbewuste. In de borst huizen sociaal gedrag en eergevoel, en de menner, het intellect, woont boven, in de schedel.

Augustinus werd geboren, stierf, en werkte een groot deel van zijn leven in het grensgebied van wat we nu Algerije en Tunesië noemen. Hij leefde van 354 tot 430. In die tijd was dit gebied een Romeinse provincie: Africa.

Zijn vader was een Romeinse jurist, zijn moeder een christelijke vrouw. Zij gaven hun zoon twee Romeinse namen: Aurelius (de stralende – van aurum: goud) en Augustinus (van Augustus – ‘hij die doet groeien, die welvaart brengt’ – een titel voor keizers en andere belangrijke mensen). Augustinus noemde zichzelf geen Romein, maar een Latijn-sprekende Feniciër. Dit is opmerkelijk, omdat de Fenicische cultuur na de Punische oorlogen verwoest was, zoals dat ging in die tijd: hoofdstad Carthago, dat vlak bij het huidige Tunis lag, was met de grond gelijk gemaakt, en er mocht zelfs lange tijd op die plek niet meer gebouwd worden. De bevolking was uitgemoord, en er is lange tijd aangenomen dat daarmee ook het Fenicisch, een Semitische taal, verdwenen was. Dat is waarschijnlijk toch niet voor de volle 100% het geval, maar de vernietiging van de Fenicische cultuur door de Romeinen gebeurde dermate grondig dat van de geschiedenis van die streek niet veel meer bekend is.

Ook van het persoonlijke leven van Augustinus is niet erg veel overgeleverd. Zo is niet bekend of hij broers en/of zussen had. Hij schreef in 397 een soort autobiografie, de ‘Confessiones’ (belijdenissen), maar die waren vooral bedoeld als allegorie, om gelovigen de weg te wijzen bij het bekeringsproces. Het waarheidsgehalte van deze verhalen is daarom discutabel.

Vast staat dat zijn vader, Patricius, overleed toen Augustinus nog jong was. Met financiële hulp van medeleden van de christelijke gemeenschap waar zijn moeder toe behoorde, kon Augustinus studeren. Hij leidde naar eigen zeggen als student een losbandig leven, begon een relatie met een jonge jongedame, met wie hij 13 jaar zou samenleven. Ze kregen in ieder geval een zoon.

Toen hij 21 was, verhuisde hij naar Carthago, dat onder het bewind van Julius Caesar herbouwd was, en inmiddels de op twee na grootste stad van het Romeinse Rijk was. Hij werd er leraar retorica. Belangrijk om te weten i.v.m. zijn latere werk is dat Augustinus een getalenteerd spreker en schrijver was. Hij wist zijn boodschap te brengen! Rond zijn 30^e verhuisde hij naar Rome en begon zijn spirituele zoektocht, naar God, en met name naar de relatie tussen goed en kwaad. Hij bestudeerde de werken van filosoof en staatsman Cicero, en werd manicheeër. Het manicheïsme is een geestelijke stroming die uitgaat van twee gelijkwaardige grootheden: het Goede en het Kwade.

Deze doctrine was niet nieuw: al in de tiende eeuw voor Christus bestond in Iran de stroming van het zoroastrisme, die uitging van een eeuwigdurende strijd tussen goed en kwaad. Het stond model voor vele soortgelijke religieuze bewegingen.

Augustinus zag de wereldgeschiedenis als een strijd tussen op God gerichte mensen, en aardse egoïsten die op bezit en macht zijn gericht.

Augustinus bleef pakweg 10 jaar lang manicheeër. Later, toen hij zich bekeerd had tot het christendom, beschouwde hij het manicheïsme als een vorm van ketterij, en bestreed hij deze opvatting fanatiek.

In 384 werd Augustinus 'retor' in Milaan, aan het hof van de westelijke keizer, Valentinianus. Daar hoorde hij bisschop Ambrosius preken, wat zo'n indruk op hem maakte, dat hij zich aansloot bij de christelijke gemeenschap aldaar, en zich in 387 liet dopen. In zijn autobiografie beschrijft hij een situatie die later bekend zou worden als de 'tolle, lege'-scene. Hij zit in de put, ziet het niet meer zitten, en hoort dan spelende kinderen zingen 'tolle, lege' (pak op en lees). Hij beseft dat God de kinderen gebruikt om hem een boodschap door te geven, pakt de bijbel naast hem en leest een stichtelijke tekst van de apostel Paulus. Het bijzondere van de benadering van Augustinus is dat hij zijn bekering beschrijft als een persoonlijk, psychologisch proces, waardoor de lezer zich kan vereenzelvigen met hem en wat hij heeft meegemaakt. Waarschijnlijk heeft hij om dit effect nog wat te versterken, de losbandigheid van zijn studentenbestaan nog wat aangedikt. Dat maakte zijn bekering nog spectaculairder. Die aanpak was tamelijk nieuw en ongewoon, en leidde meteen tot groot succes. Hij gebruikte hem ook in zijn vele preken. Er zijn er honderden overgeleverd, want net als Cicero zorgde Augustinus er voor dat op belangrijke momenten altijd stenografen aanwezig waren die zijn uitspraken notuleerden.

Vervolgens keerde hij terug naar zijn geboortplaats Thagaste. Daar werd hij door medeleden van de christelijke gemeenschap tot priester gekozen, en later tot bisschop. Het woord 'bisschop' is een verbastering van het Latijns-Griekse 'episcopus', dat 'opzichter' betekent. Een bisschop ziet toe op de zuiverheid van de geloofsleer. Van 396 tot zijn dood in 430 was Augustinus bisschop van Hippo Regius, het huidige Annaba, een stad aan de kust, tegenwoordig vlak bij de grens tussen Algerije en Tunesië. Toen hij stierf, op de voor die tijd uitzonderlijk hoge leeftijd van 75 jaar, werd de stad belegerd door de Vandalen. Dat vond hij tot daar aan toe, maar die barbaarse Vandalen waren arianen, en die variant van de christelijke leer strookte niet met de zijne...

Augustinus was volgens de overlevering een beminnelijk mens, die veel aandacht besteedde aan het welzijn van zijn geloofsgenoten. Maar hij zag het als zijn belangrijkste taak om de prille christelijke beweging, die in de 4^e eeuw na eeuwen van bloedige vervolging eindelijk enige erkenning kreeg, te verstevigen en van samenhang te voorzien, en vooral ook te verdedigen tegen vijanden.

Zijn uitgangspunten hierbij waren: het doel heiligt de middelen, en de vorming van een stevige kerk kan alleen van bovenaf, autoritair, plaatsvinden. Augustinus' missie was de kerk 'katholiek' te maken (van het Griekse 'kate-holos' = algemeen, universeel). Hij verwoordde zijn basishouding kernachtig in de uitspraak: "Cum dilectione hominum et odio vitorium" (heb de zondaar lief, maar haat de zonde).

Met Augustinus eindigt de eerste fase van de vorming van de kerkelijke geloofsleer, de 'patristiek' (de tijd van de kerkvaders). Na hem begint de tweede periode van de patristiek, de periode van het construeren van één kerk en één leer. Na pakweg het jaar 800 volgt dan het tijdperk van de scholastiek, van scholing en missie.

Na de periode van de apostelen hebben voorgangers als Irenaeus, Tertullianus en Ambrosius basisdogma's geformuleerd en heilige teksten verzameld, en het is nu aan Augustinus om er

één stelsel van te smeden. Dat deed hij met harde hand, en in de traditie van de kerkvaders: uit vele mogelijkheden werd soms simpelweg één aangewezen als de ware en enige, en de rest was vanaf dat moment ketters en abject. In het jaar 367 eiste de bisschop van Alexandrië, Athanasius, bijvoorbeeld dat alle 'onwettige geschriften' beschouwd moesten worden als 'influisteringen van de duivel' en daarom verbrand moesten worden, het favoriete reinigingsmiddel van de Middeleeuwen.

Augustinus leefde in de nadagen van het Romeinse Rijk. Het Rijk was in verval – te groot – rivaliteit, corruptie – decadent ('buitenlanders' moesten het vuile werk doen, rijke machthebbers werden slap) – misschien speelde ook zoiets als loodvergiftiging i.v.m. een nieuwe manier om glas te maken een rol.

Constantijn was de laatste keizer van het volledige Romeinse Rijk. Na hem scheurde het Rijk in oost en west, waren er minimaal twee keizers, en de meesten leefden niet lang en kwamen op akelige wijze aan hun eind (ze werden bijvoorbeeld geëxecuteerd door eigen troepen, zoals Magnus Maximus in 388 en Constantijn III in 411). Constantijn I probeerde de boel bij elkaar te houden, waarschijnlijk niet vanuit ideeële overwegingen, maar omdat elke vorm van zwakte en tolerantie hem onmiddellijk de kop had gekost. Hij staat in RK-kringen te boek als de keizer die het christendom tot staatsgodsdienst verhief, maar dat klopt niet helemaal; dat gebeurde formeel pas onder keizer Theodosius I in 380. Romeinen waren tolerant op religieus gebied, in die zin dat een overwonnen volk de keus kreeg: zich onderwerpen of afgeslacht worden (inclusief vrouwen en kinderen). In het eerste geval werden ook de lokale goden ingelijfd, en na verloop van tijd telde de Romeinse godenwereld vele duizenden goden. In de eerste eeuwen na Christus werden christenen vervolgd als subversieve groeperingen, die zich weigerden te onderwerpen aan het gezag van de keizer. Maar toen de christelijke bewegingen te massaal en wijdverspreid werden, besloot Constantijn de godsdienst in te lijven vanuit de gedachte: één rijk, één keizer, één godsdienst. Hij bekeerde zich, maar deed dat helemaal aan het eind van zijn leven, nadat hij eerst nog zijn vrouw gewurgd had, en zijn oudste zoon vergiftigd. Zijn biechtvader Eusebius had hem namelijk uitgelegd dat hij na bekering zondenvrij het hiernamaals in zou gaan.

Wat onder christendom verstaan moest worden, was in die tijd nog volstrekt onduidelijk. In de eerste eeuwen na Christus was nog geen enkele sprake van één samenhangende religieuze beweging die zich de Rooms-Katholieke Kerk kon noemen; integendeel, er waren veel, heel veel, elkaar vaak heftig bestrijdende groeperingen en veel verschillende opvattingen.

Er werd diepgaand gediscussieerd over zaken als

= had Adam een navel?

= de rol van Eva (of haar voorganger Lilith)

= de aard van de heilige Drie-eenheid

= de relatie God de Vader en de Zoon

= de rol van mannen en vrouwen (Maria – Jezus – en welke Maria deed wat?)

= en vooral ook: gaat het om letterlijke, aardse personen en gebeurtenissen, of zijn alle verhalen vooral metaforen en allegorieën.

Veel onderwerpen komen ons, moderne westerse stedelingen, triviaal en wonderlijk voor, maar in de chaotische begintijd van het christendom waren ze voor de door en door religieuze, angstige en bijgelovige bevolking letterlijk een kwestie van leven of dood (ook na

de dood). En wonderlijke, discutabele kwesties als de relatie tussen leden van de heilige Drie-eenheid, of de onbevleete ontvangenis, en de hemelvaart werden enerzijds gebruikt als versterking van de geloofsband (de kracht van geloof kun je alleen goed testen met iets extreems, zoals je in een bende iets crimineels moet doen om er bij te horen), en aan de andere kant verwezen ze voor ingewijden vaak naar diepere symbolische betekenissen.

Ik noem een paar voorbeelden van stromingen die afweken van wat later het orthodoxe christendom is gaan heten, en die zeker in de begintijd vaak meer aanhangers hadden dan de latere officiële geloofsleer.

= De later als 'heiden' weggezette Sallustianus was rond het jaar 360 adviseur van keizer Julianus. Sallustianus beschrijft het afdalen van de psyche, in de persoon van Persephone, in de materiële wereld, de wereld van het vlees (vandaar: incarnatie). Demeter, de zuivere geest, is de moeder van Persephone. Door Hades, de god van de onderwereld, wordt Persephone van haar moeder gescheiden. Hermes daalt af naar de onderwereld om Persephone te redden. In de Egyptische mythologie heet Persephone Isis. Deze en dergelijke cultussen hadden vele aanhangers tot verre uithoeken van het Romeinse Rijk, en tot ver na de val van dit Rijk. Isis, dochter van de godin van de hemel en de god van de aarde werd vaak afgebeeld als moeder, met haar kind Horus op schoot. Ook hier was overigens sprake van een maagdelijke geboorte en van spirituele transformaties (die later in alchemistische experimenten verder werden uitgewerkt). Haar man Osiris wordt gedood en verrijst. Veel onderzoekers zien een verband tussen de vele zwarte madonna's en de verering van Isis, die tot in de 8^e eeuw voortduurde, en waarschijnlijk langzaam en ongemerkt overging in een Mariaverering.

= Het montanisme, de extatische beweging van profeet Montanus, die een spoedige wederkomst van Christus verwachtte. Hij predikte boetedoening, onthouding, vasten, en kende veel waarde toe aan dromen en extatische ervaringen. De beweging kende ook vrouwelijke priesters.

= Volgens donatisten werkt een sacrament beter naarmate degene die het toedient heiliger is. Volgelingen van Pelagius zagen een deugzaam leven als de weg naar verlossing.

= Marcionieten beschouwden de joodse god van het Oude Testament als een mislukte god, en die van het Nieuwe als de enige ware. In hun versie van het scheppingsverhaal is de slang de held, die een bekrompen, jaloerse god, de demiurg, een hak zet door de mensen in te lichten over hun vermogen tot het verwerven van kennis (het specialisme van godin Sophia). Marcion was een aanhanger van Paulus. Marcionieten erkennen alleen het evangelie van Lucas als waarheid.

Ebionieten benadrukten juist de joodsheid van het christendom, en beperken zich tot het evangelie van Matteüs.

= Arianen zien Christus als ondergeschikt aan zijn Vader. Sabellijnen zien Vader en Zoon als verschillende aspecten van hetzelfde, en dus niet als verschillende personen.

= Gnosticisme is in feite een containerbegrip voor allerlei verschillende religieuze groepen. Sommige geloofden in een slechte Scheppende God, en een goede God die de mens juist

weer verlost uit het aardse tranendal. Vele zagen Christus niet als een mensgeworden god. Vrijwel alle gnostische bewegingen hechten grote waarde aan de individuele relatie met het goddelijke; de toegang tot God zit in jezelf, en loopt niet via formele kerkelijke autoriteiten of structuren. God was voor hen een harmonie tussen tegenstellingen, en dus zelf niet man of vrouw (of juist man èn vrouw). Zo leert de orthodoxie dat Eva is geschapen uit een rib van Adam, maar gnostici vertaalden het woord voor rib als 'de helft', wat uiteraard grote gevolgen heeft voor de onderlinge verhoudingen tussen man en vrouw. Voor veel gnostici is onze materiële wereld een kosmische vergissing. Het is zaak om daar zo snel mogelijk (op een nette manier) uit te ontsnappen.

Deze en dergelijke stromingen werden door orthodoxen weggezet als 'heidens' (behorend bij de paganistische bewoners van de heide' en/of 'kettters' (naar de gnostische Zuid-Franse religieuze beweging van de katharen, die pakweg 1000 jaar na Augustinus vrijwel uitgeroeid werd in een kruistocht).

En de Bijbel had nog niet zijn huidige vorm; die kreeg hij pas in de loop van de 3^e eeuw, toen de 'canon' (Grieks voor 'richtsnoer' bij het metselen of 'richthout' bij het weven) werd vastgesteld. Er werd bepaald welke geschriften heilig zijn, en de rest kon in de vuilnisbak, werd verboden en gevaarlijk. Pas na de Tweede Wereldoorlog, kwam er, o.a. door de ontdekking van de Nag Hammadi-teksten, weer een discussie op gang over bijvoorbeeld auteurschap en datering van bijbelteksten, het verband met niet-canonieke geschriften, en kwam er weer aandacht voor onlogische dubbelingen en aperte vertaalfouten in de officiële teksten.

Voorgangers, leiders, bisschoppen gingen vanuit een volgens hen directe lijn met het goddelijke bepalen wat als waar beschouwd moest worden, en wat niet. Net als het Rijk bevond de opkomende kerk zich in zwaar weer, en beide zochten hun heil in eenheid, eenvormigheid, eengezindheid. In tijden van nood is discussie ongewenst, en haalt iedereen opgelucht adem wanneer een sterke leider bepaalt wat waar is en wat er gebeuren moet.

Dit gebeurde al in de tijd van de apostelen. Ook Petrus en Paulus maakten al ruzie over geloofszaken. Zoals altijd bepaalde de winnaar wat waar is, en zetten zijn keuzes (soms arbitraire en toevallige) de toon voor de toekomst, soms t/m nu.

Ik doe een greep uit de ideeënwereld van de vroege kerkvaders. Dit werpt m.i. meer licht op het gedachtegoed waar Augustinus op voortborduurde, en de intellectuele omgeving waarin hij functioneerde. Historica prof. Elaine Pagels stelt dat het christendom rond het jaar 200 een instituut was geworden met een hiërarchie die zichzelf beschouwde als 'hoeder van het enige ware geloof'. De enige ware kerk moest 'orthodox' zijn (met juiste opvattingen) en 'katholiek' (algemeen geldend).

Irenaeus van Lyon werd in 140 geboren in het huidige Turkije (waar toen nog geen Turk te bekennen viel). Hij leefde en werkte een groot deel van zijn leven in Rome, onder het bewind van de ruimdenkende en filosofisch ingestelde keizer Marcus Aurelius (121-180). Ruimdenkendheid was niet een van Irenaeus' sterkste eigenschappen: hij was een fanatiek bestrijder van andersdenkenden, met name aanhangers van de gnosticus Marcus de Magiër, en hij schreef een invloedrijk werk: "Adversus Haereses" (tegen de kettters). Irenaeus formuleerde een geloofsbelijdenis die nog steeds in gebruik is bij sommige protestanten die

het rooms-katholicisme beschouwen als een dwaling van de zuivere leer, zoals geformuleerd door Irenaeus. Hij benadrukte de centrale rol van de bisschop van Rome (die toen, en ook in diverse latere periodes, lang niet zo vanzelf sprak als nu).

Kerkvader Tertullianus (160-±230), een provinciegenoot van Augustinus, heette eigenlijk Quintus Septimus Florens, en was dus een echte Romein, zoon van een Romeinse officier. Tertullianus ging ervan uit dat gelovigen een soort religieus zintuig hebben dat hen in staat stelt onderscheid te maken tussen het ware geloof en dwalingen. Hij ontwierp een systeem waarin bisschoppen de bewakers werden van het ware geloof, en formuleerde het concept van de Trinitas, de heilige drie-eenheid (vader, zoon en heilige geest – drie personen, één substantie). Tertullianus vertaalde vroeg-christelijke teksten uit het Grieks naar het Latijn, en maakte ze daardoor toegankelijk voor het grote publiek. In zijn tijd werden christenen fanatiek vervolgd; ze kregen de schuld van zo'n beetje alles wat mis ging (iets wat veel christenen later met joden zouden doen). Hij was overtuigd pacifist, en wilde militairen de toegang tot de kerk ontzeggen. Aan het eind van zijn leven sloot hij zich aan bij de sekte van de montanisten, waarbinnen ook vrouwen belangrijke functies bekleedden. Daarom is hij in sommige christelijke kringen later weer geschrappt van het lijstje kerkvaders.

Eusebius van Caesarea (jawel, die van de kerk in Arnhem!) leefde van 263 tot 339. Zijn specialisme was het verbinden van de christelijke geloofsleer met het individuele dagelijkse leven. De bijbel diende volgens hem richtlijn te zijn van dat individuele leven. Daarom besteedde Eusebius een groot deel van zijn leven aan het selecteren van de religieuze teksten die volgens hem geschikt waren. Niet acceptabele of niet bruikbare teksten waren vervolgens 'apocrief' en verboden. Op eenzelfde manier schiftte hij toegestane en verboden geloofsuitingen, en er bestaat volgens de Amerikaanse theoloog Bart Ehrman een direct verband tussen de geschriften van Eusebius en de laat-Middeleeuwse 'Malleus Malificarum' (de 'Heksenhamer'), het handboek van de Inquisitie. Het ook in onze tijd herkenbare patroon is: van intolerantie naar verkettering naar isolatie en verbanning naar uitroeiing.

Ambrosius van Milaan, inspirator van Augustinus, werd geboren in het sterfjaar van Eusebius. Hij overleed in 397. Ambrosius was gouverneur van Noord-Italië onder keizer Valentinus II, keizer van het West-Romeinse Rijk. In Milaan woedde in die tijd een hevige strijd tussen de arianen, gesteund door de keizer, en de orthodoxen, o.l.v. Ambrosius. Een boeiende stelling van de orthodoxen: Weduwschap is een straf voor vleselijke zonden tijdens het huwelijk. Vrouwen die hun man verloren waren daarna dus dubbel de pineut. En een dergelijke visie kwam een romantische relatie natuurlijk niet ten goede; een vrouwelijk orgasme kreeg snel de connotatie van 'poging tot doodslag'. Ambrosius sleutelde en schaafde aan de katholieke eucharistieviering en de bijpassende gezangen. Na zijn dood werd hij patroonheilige van de imkers (bijen hadden hem als baby voorzien van honing; vandaar zijn naam: ambrosijn = goddelijk voedsel).

Vrijwel alle kerkvaders hebben op de een of andere manier een link met of borduren voort op het gedachtegoed van neoplatonist Plotinus, een Griekse Egyptenaar, die leefde van 204 tot 270. Dat geldt ook voor Augustinus.

Plotinus gaat uit van drie 'lagen' in de werkelijkheid, de Kosmos:

- A. het goede en goddelijke 'oer-ene' (later 'God de Vader')

B. de wereldgeest (later: de 'Helige Geest')

C. de ziel, aanwezig in mens, plant en dier, gekoppeld aan het laagste in deze

'hypostase': de materie. In de Trinitas werd dit de mensgeworden god Jezus Christus.

Voor Plotinus is de materie het kwaad. Het is bedoeling in een mensenleven de materie te ontstijgen, richting het goddelijke.

Plotinus was van mening dat het kwaad geen zelfstandige entiteit is, maar een product van mensen die zich van God, het absolute Goede, hebben afgekeerd.

Ook Augustinus zag het kwaad als 'de ontkenning van het goede', en in die zin dus als een product van de mens, en niet als een zelfstandige entiteit, zoals vele religieuze stromingen in zijn tijd. Geloof en kennis gaan volgens Augustinus altijd via de ziel, niet via de zintuigen. De wereld die je via de zintuigen kunt waarnemen, moet je wantrouwen. Waarheid is te vinden in je eigen innerlijk, niet in de 'buitenwereld'.

Hiermee legde hij de basis voor het concept van een persoonlijk 'zelf', de individuele ziel, een constructie die later doorontwikkeld zou worden tot het bij uitstek christelijke concept van het 'geweten' (conscientia), waarmee de kerk ook controle kreeg over de 'binnenwereld' van het individu. God houdt een soort boekhouding bij van alles wat je doet en denkt (net als Sinterklaas in zijn grote boek). Aan het eind van je leven volgt de grote afrekening, en ga je naar hemel of hel, en voor een beeld van de definitieve saldorekening, het Laatste Oordeel, volstaat een blik op een schilderij van Jeroen Bosch. Dit was gedurende honderden jaren de standaard visie op leven en dood.

Een ook in het christendom herkenbaar patroon wordt dan:

- het goddelijke is goed, het materiële slecht
- een gelovige richt zich d.m.v. meditatie en contemplatie naar binnen, richting het eeuwige goddelijke
- alles wat hem daarvan afhoudt, is verderfelijk

Een vergelijking: Het Ene kun je zien als het Licht. De wereldgeest is dan de zon. In zuidelijke culturen is de zon mannelijk. De maan (vrouwelijk) is afhankelijk van het licht van de zon. Dat maakt het vrouwelijke (dus ook de materie, de 'moeder-stof') ondergeschikt aan het mannelijke. Een ware gelovige is dan in de regel een man die zich verre houdt van alles wat in de buurt komt van lichamelijk genot, vleselijke lusten, seks. De vrouw probeert de man daartoe te verleiden.

Voor veel gnostici waren religieuze (bijbel)teksten allegorieën, die verwijzen naar een mystieke, symbolische 'onderlaag'. Zo werd in de orthodoxe geloofsleer het scheppingsverhaal gezien als een historische realiteit. Dit betekent dat de zondeval echt gebeurd is, en dat Eva, en daarmee elke vrouw na haar, schuldig is aan het ellendige lot van de mensheid. Kerkvader Tertullianus schrijft daarover:

"U [vrouwen] bent de poort des duivels, de ontijdster van gindse boom, de eerste verwaarlozer van Gods wet. U hebt Gods evenbeeld, de man, ten val gebracht."

Gnostici beschouwden Adam en Eva niet als historische figuren van vlees en bloed, maar als geestelijke principes die in elke mens aanwezig zijn: Adam als levensprincipe, de 'ziel', en Eva voor hoger, transcendent bewustzijn, de 'geest'. Sommigen trokken een historische lijn: Jezus als nieuwe Adam, en Maria (Magdalena) als nieuwe Eva.

Petrus was een van de apostelen, van eenvoudige komaf, jood, getrouwd, en hij werd later gezien als de eerste bisschop van Rome, dus als eerste Paus. Paulus was een Griek die zichzelf ten doel stelde om het christelijke geloof te verspreiden onder niet-joden. Het was volgens hem niet nodig om joodse wetten te volgen als je christen wilde worden. Paulus was goed in pr, hij stichtte overal kerken, maar was voorstander van één duidelijke waarheid; hij hield niet van discussie. En hij hield niet van vrouwen; in de door hem gestichte en geïnspireerde gemeenschappen was de man de baas, en de vrouw ondergeschikt.

Keizer Constantijn I was een zoonanbidder, aanhanger van de in die tijd wijdverbreide cultus van Mithras. Mitra of Mithras is oorspronkelijk een ondergeschikte van Ahura Mazda, de zoroastrische god van het licht. Ook Mithras is uit een maagd geboren, en ook zijn cultus kent een avondmaal en een drie-eenheid. Wat religies betreft mixte Constantijn waar mogelijk, om zoveel mogelijk gelovigen aan zich te binden. Zonnewendefeesten krijgen een christelijke connotatie, en na hem krijgen ook christelijke heiligen en afbeeldingen van goden een zonnelymbol, een 'aureool' om hun hoofd. Nog een boeiend detail: Constantijn stuurt zijn moeder naar Palestina om het graf van Christus te zoeken. Ze vindt het (!), waarna haar zoon op die plaats de kerk van het Heilige Graf laat bouwen.

Volgens Eusebius was de keizer de vertegenwoordiger van God op aarde. Eusebius was een van de leidende figuren tijdens het concilie van Nicea in 325. Constantijn bemiddelde tussen, en sprak recht over de vele rivaliserende bisschoppen en hun aanhangers.

Een belangrijk discussiepunt was de positie van de joden in het krachtenveld. Eusebius was geen hardcore antisemiet, maar hij beschouwde de rampen die het Joodse volk overkwamen als een straf voor de rol die de joden gespeeld hadden bij de executie van Jezus Christus (door de Romeinen, en dat was natuurlijk voor keizer Constantijn een pijnlijke bijkomstigheid). Veel antisemieten hebben zich in de eeuwen na Eusebius beroepen op zijn werk om hun mening te onderbouwen. Augustinus was overigens van mening dat de ontwikkeling van het christendom niet mogelijk was geweest zonder de inbreng van heidenen en joden. Hij respecteerte ze daarom.

Vrijwel al deze kerkvaders werden later heilig verklaard (met aureool), ook Augustinus. Ons woord 'heilig' verwijst naar 'heel' (volledig) en 'heil' (geluk). Het Latijnse 'sanctus' betekent 'onschendbaar, onder bescherming van de goden'. Heiligen waren een voorbeeld, steun en toeverlaat voor een bepaalde groep of beroep, of voor een specifiek probleem. Cecilia kennen we als de patroonheilige van de muziek, Hubertus van de jacht, Blasius had keelpijn als specialisme, en Nicolaas schippers en Amsterdam. Augustinus werd beschermheilige van het bier en boekbinders en -drukkers. Hij wordt in het westen op 28/8 herdacht, en in het oosten op 15/6. Sinten zijn 'ongenaakbaar' (naar Egyptisch voorbeeld), een soort halfgoden, maar hoe de communicatie tussen gelovigen en heiligen verliep, was dan weer een mysterie. Je kon (en kan natuurlijk nog steeds) een heilige 'aanroepen', en als 'betaling' iets offeren, zoals een kaars, maar of je bede verhoord werd/wordt, moest/moet je vervolgens maar afwachten. Volgens mij functioneerden de vele orakels in de Oudheid op een vergelijkbare wijze, en is dit systeem simpelweg in gekerstende vorm voortgezet.

De Romeinse godenwereld werd overgenomen, met na verloop van tijd duizenden heiligen, sommige plaatselijke. Er ontstond een levendige handel in relikwieën, terwijl volgens de geloofsleer het lichamelijke juist niet belangrijk was.

Eeuwenlang, tot de dag van vandaag, komen pelgrims uit de hele wereld naar het Franse Vezelay om de graftombe van Maria Magdalena aan te raken, terwijl onduidelijk is of ze ooit bestaan heeft, er geen enkel bewijs is dat haar stoffelijk overschot werkelijk daar ligt, en volstrekt onduidelijk is wat de fysieke werking is van het aanraken van haar doodskist. In de 11^e eeuw was een voor die tijd afdoend antwoord op dergelijke vragen dat van Godfried, de abt van Vezelay: "Alles is mogelijk voor God. Hij doet wat Hij wil." Vervolgens werd een verschijnen van Maria Magdalena gedocumenteerd, en wie daarna nog sceptisch de wenkbrauwen optrok, moest vrezen voor zijn leven.

Ook veel Romeinse structuren werden overgenomen: prefecturen werden bisdommen, en pausen kregen de keizerlijke titel 'pontifex maximus' (geweldige bruggenbouwer).

Na de scheuring van het Romeinse Rijk ontstond ook in de Katholieke Kerk een oostelijke en westelijke variant.

Augustinus schreef veel, maar m.n. twee van zijn boeken bleven eeuwenlang verplichte lectuur in de rooms-katholieke wereld, en hadden veel invloed: de 'Confessiones' en 'De civitate dei'.

Augustinus schreef de 'Confessiones' (bekenntnissen) aan het eind van de 4^e eeuw, toen hij rond de 40 was. Het is een biografie, maar dus een halve, want hij leefde erna nog een flinke poos door. Het boek stond overigens model voor het boek van Jean-Jacques Rousseau, 'Confessions d'un promeneur solitaire' (bekenntnissen van een eenzame wandelaar), waar we het 29/1 over hebben gehad.

Augustinus heeft het over het effect van slechte vrienden, wat er gebeurt als je toegeeft aan verleidingen, over zijn dwalingen en bekering tot het ware geloof, en over de betekenis van bijbelteksten.

In het begin van de 5^e eeuw schreef Augustinus het boek 'De civitate dei' (over de stad van God), een verhandeling over onderwerpen als de relatie tussen de goddelijke stad en het aardse leven, de klassieke filosofie, de Romeinse goden, en de vraag of oorlog gevoerd mag worden. Rome was net geplunderd door barbaren, en er was een stevige discussie gaande of dit een straf van God was en zo ja, welke. 'De civitate dei' wees gelovigen de weg, en werd een blauwdruk voor de organisatie van latere rijken, stadstaten, en kloostergemeenschappen.

Model hiervoor stond de ideale staat van Plato. Die staat heeft een aantal kenmerken:

= hij is totalitair en aristocratisch

= individuen zijn ondergeschikt aan de samenleving

= de staat zorgt voor opvoeding

= kunst is gevaarlijk, want richt zich op het onbetrouwbare gevoel

= literatuur is alleen goed als het de rechtvaardige samenleving bevordert

De basisgedachte is: het gaat in het leven om opstijgen naar de goddelijke wereld. Dat doe je door meditatie/concentratie, niet door analyse en nadenken.

Een beroemde uitspraak van Augustinus luidt: "Melius est enim fidelis ignorantia quam temeraria scientia" (gelovige onwetendheid is beter dan onbezonnen kennis). Op het gymnasium van de paters dominicanen, waar ik een deel van mijn opleiding genoten heb, werden deze en dergelijke uitspraken alom gebruikt door minder hard werkende cursisten met humor wanneer resultaten niet aan door docenten gestelde eisen voldeden.

In het begin van de derde eeuw na Christus schreef kerkvader Tertullianus in zijn boek 'De Praescriptione Haereticorum': "Na Jezus Christus hebben we geen nieuwsgierigheid meer

nodig, en na het evangelie geen onderzoek. Wanneer wij geloven, verlangen wij niets boven het geloven.“ In de vele eeuwen daarna, tot in Renaissance en Verlichting, waren nieuwsgierige vragen en wetenschappelijk onderzoek ongewenst, en niet zelden levensgevaarlijk. Daarna laaide de controverse tussen de platoonse gerichtheid op de goddelijke ideeënwereld en het aristotelische onderzoek van het aardse eerst aarzelend, maar vervolgens in alle hevigheid op.

In onze tijd lijkt deze tegenstelling tussen ‘boven’ en ‘beneden’, waar we dit betoog mee zijn begonnen, minstens zo sterk als in de chaotische tijd van Augustinus, vol vandalisme (letterlijk!), onbetrouwbare, absolutistische machthebbers, wankelende economieën en gevoelens van onveiligheid en ontredning.

In onze tijd is het streven naar perfectie door het nabootsen van een perfect voorbeeld een centraal thema in de levens van velen. We streven naar een perfect lichaam en absolute gezondheid. Reclame biedt perfecte modellen (auto’s, vakanties, blij baby’s, feesten, huizen, tuinen, maaltijden), en de entertainmentindustrie, inclusief sport, biedt rolmodellen. Sporters, musici en politici lijken steeds meer op karikaturen van de Romeinse god-keizer, de godmens met absolute kwaliteiten (goede of slechte, dat is van ondergeschikt belang).

In de Volkskrant van 20/1 jl. stond een boeiende analyse van Esther Gerritsen:

“Ik keek naar het fenomeen Trump en verbaasde me over waar hij mee weg kwam. Geen gewone wet leek voor hem te gelden. Eerst dacht ik dat dit gedrag hem zou opbreken, daarna begreep ik dat dit juist zijn aantrekkingskracht was: de man die overal mee wegwam. Bovenmenselijk. Als een van de onredelijke oude goden, voor wie de menselijke wetten nu eenmaal niet opgaan. [...] Kijkend naar Trump dacht ik vaak aan de bespottte oorlogsgod die de mensen nog harder uitlacht dan dat zij hem uitlachen.”

Dit alles is de platoonse benadering, neo-platoons augustinisch, of post-modern platoons, zo u wilt. Het gaat in dit kader te ver om de analyse ook door te voeren richting fake-news, #me-too, en de opkomst van populisme. Dat bewaren we voor een volgende gelegenheid.

Het aantrekkelijke van het platoonse denken is:

= er is een duidelijk voorbeeld/richtlijn – dat maakt het makkelijk om te volgen; je hoeft niet zelf na te denken

= de wereld is gesloten: er is één duidelijke waarheid (Plato’s ideale staat) – deze dient verdedigd door ‘reiniging’: het verwijderen van ongewenste elementen

Je gaat niet in discussie met andersdenkenden; je ruimt ze uit de weg, verwijdert ze uit je wereld. En logica, bewijsvoering, rechtvaardigheid waren in het roerige tijdsgewricht van Augustinus van ondergeschikt belang. Toen rond het jaar 190, de tijd van Tertullianus en keizer Commodus, een aantal vrouwelijke christenen beschuldigd werden van het eten van mensenvlees, werd geen bewijs tegen hen gevonden. Ze werden toch terechtgesteld omdat ze wel erg overtuigd waren van hun eigen gelijk, en dat werd beschouwd als een belediging van de keizerlijke macht.

Augustinus heeft zijn geloofsovertuiging, en de organisatie er omheen, gestroomlijnd, weerbaar gemaakt. Zonder hem, en collega-kerkvaders, was de rooms-katholieke kerk niet de wereldwijde organisatie geworden die zij nu is, met allerlei goede eigenschappen, maar nog steeds ook met dogmatiek, vrouwonvriendelijkheid, en een zekere afkeer van materie en lichamelijkeheid.

Nog een belangrijk verschil: Plato ging uit van aangeboren kennis, die je door introspectie kunt achterhalen. Volgens Aristoteles kan kennis alleen verworven worden door waarnemen via zintuigen.

Verlichtingsdenkers als David Hume kun je zien als belichaming van de tegenpool van platoons geloof: het aristotelische onderzoek. Ook in onze tijd, zeker in onze tijd, is de relatie tussen religieus reclamedenken en wetenschap problematisch. In de loop van de eeuwen is het speelveld verschoven van religie naar politiek naar de organisatie van samenlevingen en de plaats van individuele levens daarin, maar de oorspronkelijke conrtroverse tussen Plato en Aristoteles is in feite al die jaren het basisthema gebleven, en is dat in onze tijd nog steeds, in onverminderde, misschien zelfs in ongekend grote hevigheid.